

Varetektssurrogat – frustrasjoner og erfaringer

Akuttnettverket 22.10.24

Morten S. Selle

Avdelingsoverlege

Akuttpsykiatrisk avdeling Ullevål, OUS

Ulike lovgrunnlag for innleggelse i psykiatrisk institusjon

- Frivillig, psykisk helsevernloven § 2-1
- «Frivillig tvang», psykisk helsevernloven § 2-2
- Tvungen observasjon, psykisk helsevernloven § 3-2 jf. 3-5
- Tvungent psykisk helsevern, psykisk helsevernloven § 3-3 jf. § 3-5
- Tvungen avrusning, helse- og omsorgstjenesteloven § 10-2
- Tvungen avrusning av gravide, helse- og omsorgstjenesteloven § 10-3
- «Frivillig tvungen avrusning», helse- og omsorgstjenesteloven § 10-4

Asylsuvereniteten

- Asylsuvereniteten: Det psykiske helsevernets råderett over behandlingsplasser, basert på medisinske kriterier for innleggelse og behandling
- Basert på et sivilrettslig lovverk
- Asylsuvereniteten brytes av domstolene: Overkjøres av et strafferettslig lovverk - særreaksjonene

Flere lovgrunnlag for innleggelse i psykiatrisk institusjon

- Judisiell observasjon, straffeprosessloven § 167
- **Varetektssurrogat, straffeprosessloven § 188**
- Dom til tvungent psykisk helsevern, straffeloven § 62 jf. psykisk helsevernloven § 5-3
- Gjennomføring av straff i institusjon/sykehus, straffegjennomføringsloven § 12/13

Aktuelt for varetektsurrogat:

Pågrepelse og fengsling *Straffeprosessloven §171:*

- *Den som med skjellig grunn kan mistenkes for en eller flere handlinger som etter loven kan medføre høyere straff enn fengsel i seks måneder, kan pågripes når:*
 - *Unndragelsesfare*
 - *Bevisforspillelsesfare*
 - ***Gjentakelsesfare***
- *Når det er reist sak om overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven §62 eller tvungen omsorg etter straffeloven §63, **eller det er sannsynlig at slik sak vil bli reist, kan pågrepelse skje uansett om straff kan idømmes så fremt vilkårene i første ledd foreligger.** Det samme gjelder når det er avsagt dom på overføring til tph eller tos.*

Varetektssurrogat, jf. straffeprosessloven §188

andre og tredje ledd

- **2. ledd:** *I stedet for fengsling kan retten treffe beslutning om plassering i institusjon eller kommunal boenhet. Slik plassering kan bare skje dersom institusjonen eller kommunen samtykker.*
- **3. ledd:** *Samtykke ved beslutning etter annet ledd er likevel ikke nødvendig når siktede på fengslingstidspunktet har en sterkt avvikende sinnstilstand eller psykisk utviklingshemming og antas å være straffri etter straffeloven §20 annet ledd bokstav a eller c, jf. tredje ledd. Vurderingen av om siktede antas å være straffri etter straffeloven §20 bokstav a eller c, jf. tredje ledd må bygge på en entydig sakkyndig utredning. Det regionale helseforetaket bør få anledning til å uttale seg før beslutningen treffes. Det regionale helseforetaket avgjør ellers hvilken institusjon siktede skal oppholde seg i. Dersom siktede er utviklingshemmet, skal plassering skje i fagenheten for tvungen omsorg.*
- **4. ledd:** *Når den siktede skal oppholde seg i institusjon eller kommunal boenhet, kan retten fastsette at den siktede skal kunne holdes tilbake der mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.*

Straffeprosessloven §188 andre ledd

- ***I stedet for fengsling kan retten treffe beslutning om plassering i institusjon eller kommunal boenhet. Slik plassering kan bare skje dersom institusjonen eller kommunen samtykker.***
- *Plassering i institusjon med uavklart tilregnelighetsstatus krever samtykke fra sykehuset*
- *Politiet tar gjerne opp problemstillingen med sykehuset fortrinnsvis i god tid på forhånd – men ikke alltid ...*
- *Ikke krav om særreaksjonssak i enden*
- Samtykket gjelder hele den periode som satt av retten i kjennelse

3. ledd: varetektssurrogat – uten vårt samtykke

- Lovendring i 2016: plassering i institusjon uten institusjonens samtykke.
- Hensikt: for å sikre at utilregnelige personer ikke skal bli fengslet
- En siktet pålegges et tidsavgrenset opphold på en institusjon fremfor et tidsavgrenset opphold bak fengselsmurene.
- Ivareta de samme hensyn som ordinær varetektsfengsling:
forhindre unndragelse, bevisforspillelse eller gjentakelse

Vilkår 3. ledd

- Bestemmelsens tredje ledd åpner altså for at det på visse vilkår kan gjøres bruk av institusjonsplassering som varetektssurrogat selv om den aktuelle institusjonen ikke skulle samtykke til dette. To hovedvilkår må i så fall være innfridd:
- *gjerningstidspunktet* må siktede «antas å være straffri» -*overveiende sannsynlig for en fremtidig utilregnelighetskonklusjon*.
- siktede på *fengslingstidspunktet* ha en «sterkt avvikende sinnstilstand eller psykisk utviklingshemming».
- (enkelte skjerpede krav til bevis.)
- Kjennelsen om varetektssurrogat har en varighet, maksimalt fire uker – men kan forlenges om og om igjen.

Straffeprosessloven §188 tredje ledd

Plassering i institusjon krever ikke samtykke dersom utilregnelighet er avklart av rettsoppnevnte sakkyndige - entydig sakkyndig utredning slår fast at personen på handlingstidspunktet hadde en «sterkt avvikende sinnstilstand»

Gjelder selv om sykehuset er uenig med de sakkyndige om diagnose

I praksis: Alvorlig sinnslidelse, dvs psykose

Uenighet om utilregnelighet

- Når vi er uenige med de sakkyndige:
- Kan se ut til at rettspraksis går i retning av å stille temmelig strenge krav til «entydig» utredning, med den konsekvens at institusjonens (våre) egne vurderinger får økt vekt.
- Se lagmannsrettsdom LA-2024-113419 og Høyesterettsdom 2021

- Kjennelsen om varetektssurrogat har en varighet, maksimalt fire uker – men kan forlenges om og om igjen.
- Det regionale helseforetaket avgjør i prinsippet hvilken institusjon siktede skal oppholde seg i, men i realiteten er det oss ...
- *Institusjonens ansvar å sørge for at pasienten er plassert på riktig sikkerhetsnivå.*
- *Rett plassering før vakthold fra politiet, mener politiet*

- Etter hovedforhandlingene er begynt kan personen også holdes i sykehuset frem til forhandlingene er avsluttet og dom er falt, jf. straffeprosessloven § 185 første ledd.
- Etter det evt er falt dom til tvungent psykisk helsevern kan domfelte fortsatt holdes i sykehuset inntil fire uker jf. straffeprosessloven § 187 første ledd
- Deretter må det evt foreligge ny kjennelse eller sykehuset må motta informasjon om at dommen er rettskraftig.
- (Det regionale helseforetaket får anmodning om iverksettelse av overføring til tvungent psykisk helsevern, og det rettslige grunnlaget endres.)(Reaksjonsformen skal iverksettes umiddelbart etter at dommen er rettskraftig. Minimum tre uker på institusjon fra dommen er rettskraftig)

Gjennomføring

- Straffeprosessloven § 188 gir helsevesenet få holdepunkter om gjennomføringen.
- Bestemmelsen regulerer forholdet til rømningsfare:
- ***Når den siktede skal oppholde seg i institusjon eller kommunal boenhet, kan retten fastsette at den siktede skal kunne holdes tilbake der mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.***
 - altså om en domstoltildelt fullmakt for personale og politi til å anvende tvang!

Hva kan man gjøre med personer under § 188?

Psykisk helsevernloven:

§ 1-1 a. Virkeområde

Bestemmelsene i loven her gjelder for undersøkelse og behandling i det psykiske helsevernet, samt for forutgående undersøkelse med sikte på etablering av tvungent psykisk helsevern.

Dersom en institusjon i det psykiske helsevernet er ansvarlig for et opphold som skjer i medhold av en annen lov, gjelder bestemmelsene i kapittel 4 med unntak av §§ 4-4, 4-4 a, 4-5 annet ledd, 4-7 a annet ledd, 4-9 og 4-10 for gjennomføringen av oppholdet. For pasienter innlagt i medhold av helse- og omsorgstjenesteloven §§ 10-2 og 10-3, skal § 4-7 a annet ledd i loven her likevel gjelde tilsvarende.

Behandling uten eget samtykke

Innskrenkning i kommunikasjon

Rusmiddeltesting

Kontrollundersøkelse og overføring

Helsehjelpen

- Helsevesenet må forholde seg til hovedregelen om samtykke i pasient- og brukerrettighetsloven § 4-1, jf. phvl. § 1-5. Med andre ord: institusjonsoppholdet er tvungent, men eventuell behandling frivillig. Siktede har krav på:
- Individuell plan etter § 4-1.
- Personlig integritet, slik dette er regulert i § 4-2.
- Siktede kan holdes skjermet, helt eller delvis, fra medpasienter og personell etter § 4-3.
- Siktede kan ikke underlegges innskrenkninger i retten til å motta besøk og benytte telefon, samt sende og motta brev og pakker, slik det ellers er åpnet for i § 4-5 annet ledd.
- Siktede kan underlegges kroppsvisitasjon og ellers undersøkelse av rom og eiendeler etter § 4-6.
- Funn som blir gjort, kan etter § 4-7 beslaglegges.
- Siktede kan etter § 4-7a første ledd samtykke til rusmiddeltesting, men den faglig ansvarlige på institusjonen kan etter annet ledd ikke vedta slik testing.
- Siktede kan underlegges bruk av tvangsmidler som nevnt i § 4-8, herunder bruk av belter, bruk av korttidsvirkende legemidler, samt innlåsing og fastholding
- Ikke § 4-4 (forutsetter §3-3 på vanlig måte)

Varetektssurrogat og psykisk helsevernloven

- Utgangspunkt: som frivillig innleggelse
 - Utfordring: etablere tph kapittel 3 parallelt
 - *Politiet begjærer innleggelse samtidig, og fremstiller for legevakt før fremstilling på sykehus for undersøkelse av uavhengig lege. Problem: legevakten??*
 - *Eller: Sykehuset sørger selv for at pasienten blir undersøkt av uavhengig lege?*
- 4. ledd: Retten kan fastsette at institusjonen har utvidet adgang til å bruke tvang utenfor institusjon for tilbakeholdelse og ved unnvikelse
- *Kan selvfølgelig likevel be om politibistand for å slippe å sette personalet i farlige situasjoner, sier politiet*

Gjennomføring

- Det er langvarig rettspraksis for at ulike former for restriksjoner etter strpl. § 186 kan kombineres med varetektssurrogat etter strpl. § 188. Det innebærer at siktede kan ha opphold på institusjon og samtidig være underlagt eksempelvis brev- og besøksforbud etter strpl. § 186 annet ledd.
- Permisjoner og utgang?

Utgang? Rettslig uavklart

- Forarbeidene: «Politiet har ansvaret for sikkerheten» og
- Retten må ta stilling til om sikkerheten er tilfredsstillende ivaretatt, og kan stille vilkår
- Den domstolstildelte fullmakten i § 188 om anvendelse av tvang, vil gjelde innenfor institusjonen
- M.a.o. : Vi gis ikke videre tvangsfullmakter enn det vi uansett har etter phvl.
- Sykehuset trenger derfor ikke strekke seg lenger enn vi ellers ville gjort dersom siktede var pasient etter pvhl § 3-3.
- Alt utover dette er politiets ansvar
- Vår konklusjon: Påtalemyndigheten beslutter utgangsnivå etter råd fra faglig ansvarlig

Noen dilemma

- Personen er syk og derfor er det bestemt av retten at vedkommende skal være på sykehuset i påvente av dom
- Dette kan ta lang tid, mange måneder eller mer
- Lovgrunnlaget åpner ikke for at personen kan behandles med legemidler uten sin vilje
- Er innleggelsen hensiktsmessig? Er det i tråd med helsevesenets stramme prioriteringer? Er det i personens interesse – hvis det alt er avgjort at vedkommende er syk, men ikke skal få behandling?
- Kan helsepersonell pålegges rollen som fangevokter?
- Menneskerettighetene – ikke utgang; utgang i politiets belter med uniformert politi

Ukom 2019 HVA KAN VI LÆRE ETTER ET DRAP BEGÅTT I PSYKOTISK TILSTAND?

- Hvis en pasient skal i varetektssurrogat, bør det sikres at den innsattes helsetilstand, behandlingsbehov og voldsrisiko blir vurdert av lege før pasienten overflyttes til sykehus. Pasienten kan da legges inn etter de vanlige reglene i psykisk helsevernloven, eventuelt med rettens beslutning om varetektssurrogat i tillegg. Ukom vil anbefale at pasienter som skal i varetektssurrogat bør følge vanlige innleggelsesrutiner.

Sifer-rapport 2020

- Omfanget av varetektssurrogat er usikkert. Det er ingen oversikt over slike dommer, og kartlegging har vist seg vanskelig. Det som kjennetegnet erfaringene med bruk av varetektssurrogat var at det var uklart anvendelsesområde, uklart omfang og uklar gjennomføring. Her etterspørres bedre oversikt og bedre veiledning til helsetjenestene.
- Flere varetektssurrogat som ikke endte i dom. For lav terskel?
- Vanskelig for helsetjenesten å vite hva de kunne tilby og hvordan de kunne behandle pasienten mens de ventet på dom.
- Påtalemyndighetene rapporterte at helsetjenestene ikke helt forstod hva de kunne og ikke kunne med varetektssurrogat pasienter
- «Oppholdene er fra noen måneder til 18 måneder, med snitt på 6 måneder. De fleste munner ut i dom til tvungent psykisk helsevern.»

Hdir sier nå:

- *Kommentar til § 3-4: Innsatte som er overført fra varetekt eller soning i fengsel til frivillig innleggelse, kan under innleggelsen forverres slik at tvungen observasjon eller tvungent psykisk helsevern er aktuelt. I slike tilfeller gjelder i prinsippet konverteringsforbudet. Da pasienten uansett er frihetsberøvet, vil det ikke ha noen rettssikkerhetsmessig betydning for pasienten å bli sendt tilbake til fengsel for å bli fremstilt for lege, for så å bli returnert til psykisk helseverninstitusjonen. Kravet om en ekstern/uavhengig legeundersøkelse gjelder likevel, se kommentarene til § 3-3 nr. 2 om kravet til ekstern legeundersøkelse*
- En uavhengig/ekstern lege kan altså komme til avdelingen

Oppsummering frustrasjoner

- rettslig uavklart
- uklart anvendelsesområde
- uklart omfang
- uklare prosedyrer
- uklar gjennomføring
- tar opp plasser

Erfaringsbasert prosedyre

- Henvendelse til avd.overlege
- Egen mal for sykehusets samtykke
- Formidle at vi ikke er rømningssikre – og ikke bruker fysisk makt ekstramuralt
- Rettsdokumenter følge med pasienten
- Oppdatert info om helsetilstand, adferd, rømningsfare og voldshistorikk under varetektsoppholdet
- Be om fremstilling for legeundersøkelse før overføring (3-2,3-3)
- Ved «frivillig» innleggelse: Raskt ta stilling til konvertering

Prosedyre – forts.

- Registrere all kontaktinfo (påtaleadvokat, politi, forsvarer)
- Voldsrisikovurdering
- Uenighet med de rettssakyndige formidles påtale og rett i god tid før neste fengslingsmøte
- Samme for endringer i pas.tilstand som tilsier at pas ikke lenger fyller kravet for fengslingstidspunktet om «sterkt avvikende sinnstilstand»
- Start behandling så tidlig som mulig
- Start sosionomarbeid raskt
- Søkes videre raskt

Kilder:

- Forarbeidene: Ot.prp.nr 46 (2000-2001)
- Prop. 122 L (2014-2015)
- [Justissektorens inntog i norsk psykiatri | Tidsskrift for Den norske legeforening](#)
- [Evaluering av konsekvensene av lovendring om særreaksjoner og varetektssurrogat – Sifer](#)
- [Varetektssurrogat i psykisk helsevern – Ukom](#)